

dağ tarafına mescidi ve dârü'l-imâreyi selden koruyacak muhkem setler yaptırmıştı. Mescid-i Hayf, 256 (870) yılında Halife Mu'temid-Alellah tarafından imar edilirken halifenin imarla görevlendirdiği Bişr el-Hâdim dağ tarafına gelen kapıları sel sularının içeri girmesinden korkarak kapatmıştı (*Aḥbâru Mekke*, IV, 308-309).

559'da (1164) Cemâleddîn-i İsfahânî'nin Mescid-i Hayf'ı imarı sırasında mescidin zemin ve merdivenleri mermer kaplanmıştı. Mescid daha sonra Halife Nâsır-Lidînillâh'ın annesi ve 674'te (1275) Yemen hâkimi el-Melikü'l-Mansûr Ömer b. Ali, 720'de (1320) İbnü'l-Mercânî Şehâbeddin tarafından tamir edilmiştir. 820'de (1417) yapılan imarın masrafını kimin karşıladığı hakkında bilgi yoktur. IX. (XV.) yüzyıl müelliflerinden Takyyüddin el-Fâsî'nin kaydettiğine göre mescidin kible duvarında bir büyük mihrapla onun sol yanında üç, sağında bir olmak üzere toplam dört küçük mihrap bulunmaktaydı ve kible tarafındaki üstü kapalı bölüm basık kubbelerle örtülmüştü. Mescidde dört sıra halinde toplam seksen dört sütun ve yol tarafına gelen kuzey duvarına bitişik tavansız tek bir revak mevcuttu. Bu duvarın ortasında bir büyük kapı, Arafat tarafındaki duvarda da başka bir kapı vardı. Dağ yönündeki duvarda iki küçük pencere açılmış, minarenin önünde Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekân taş duvarla çevrilmişti. Bunun kible tarafında küçük bir mihrap yer almaktaydı.

874'te (1469) Sultan Kayıtbay Mescid-i Hayf'ın imar edilmesini emretmiş ve Şerîf Muhammed b. Berekât zamanında mescidde önemli değişiklikler gerçekleştirilmiş, büyük kapı üzerinde 14 m. yükseklikte bir minare, batı duvarında bir mihrap ve minber üzerinde büyük bir kubbe, sahanlığında Resûl-i Ekrem'in çadır kurduğu ve namaz kıldığı mekâna sekiz pâyeye üzerine büyük bir kubbe yapılmıştır. İbrâhim Rifat Paşa mescidin kuzey duvarı ile kubbe arasında dört büyük sarnıçtan söz eder. Kuzey duvarına bitişik revakin ve ön kısmındaki kapalı alanın dışında kalan bölümlerin üstü açıktır. Mısır mescidlerinde olduğu gibi duvarların üstünde burçlar yapılmıştır. Kuzey duvarındaki ana kapı üzerine çift şerefeli minare yanında hac emirlerinin kalacağı bir ev, ana kapı dışında doğu duvarında bir kapı, güney duvarında "gârü'l-Mürselât" denilen, Mürselât sûresinin nâzil olduğu ve Hz. Peygamber'in başının izinin bulunduğu rivayet edilen mağaraya açılan küçük bir kapı bulunmaktadır.

Mescid-i Hayf, Osmanlılar devrinde Haremeyn'de yapılan imar faaliyetleri içinde birçok defa tamir edilmiş olmalıdır. İbrâhim Rifat Paşa, IV. Mehmed zamanındaki (1648-1687) imarın kitâbesi hakkında bilgi vermektedir (*Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 325). Mescidin ilk fotoğraflarında duvarların istinatgâhlarla desteklendiği, kuzey kapısının yanında çift şerefeli minarenin oldukça iyi, ancak sağındaki dârü'l-imârenin üst kısmının harap durumda olduğu görülmektedir (Peters, lv. 22).

Suûdî hükümeti, Mescid-i Hayf'ı tamamen yıkarak ek binalarıyla birlikte 25 dönümlük bir arazi üzerinde yeniden inşa ettirmiştir. 1987'de tamamlanan yeni mescidin arka tarafında birbirine paralel bir dizi uzun düz çatılı gölgelik, ön tarafında ise yan yana üç basık ehram çatı yer almaktadır. Çatılar araları camlanmış direkler üzerinde oturmaktadır. Mescidin kare planlı, birer şerefeli dört minaresi vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezrakî, *Aḥbâru Mekke* (Wüstenfeld), s. 400, 401, 407, 408, 409; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, III, 210; Fâkihî, *Aḥbâru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1407/1986-87, II, 69; III, 208; IV, 247, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 308-309; Harbî, *Kittâbü'l-Menâsik ve emâkini tuuru'î'l-hac ve me'âlimi'l-Cezîre* (nşr. Hamed el-Câsir), Riyad 1401/1981, s. 503, 504, 505, 506; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi), Musul-Kahire 1404/1983, XI, 266, 452; XII, 414; XXII, 380; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-eusaḥ* (nşr. Târik b. Abdullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrâhim b. el-Hüseynî), Kahire 1415, V, 211; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), II, 653; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1352, I, 136; V, 177; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk* (Amrî), V, 296; VII, 458; LXI, 167; İbn Cübeyr, *er-Rihle* (nşr. Abdülhamîd Ahmed Hanefî), Kahire, ts., s. 124; İbn Kudâme, *el-Mugni* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdül-Fettâh M. el-Hulvî), Kahire 1412/1992, V, 333-334; İbn Kesîr, *el-Bidâye* (nşr. Ahmed Ebû Müslim v.dğr.), Beyrut 1405/1985, XII, 267; XIV, 99, 227; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, IV, 4; Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, I, 264, 265, 266, 267; II, 69; III, 208; IV, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 308, 309; Nehrevâlî, *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi'l-harâm*, Göttingen 1274, s. 223-224; M. Abdürâuf el-Münâvî, *et-Tevki'f 'alâ mühimmatî't-te'ârif* (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Beyrut 1410/1990, s. 330; Sincârî, *Menâ'ihu'l-kerem fi aḥbâri Mekke ve'l-Beyt ve vülâti'l-Haremeyn* (nşr. Mâcîde Faysal Zekeriyâ), Mekke 1419/1998, III, 70-71; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire 1344/1925, I, 322, 323, 324-325; III, lv. 121, 122; F. E. Peters, *The Hajj: The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places*, Princeton 1996, lv. 22; M. İlyâs Abdülgani, *Târihu'l-Mekketi'l-mükerrere*, Medine 2001, s. 104, 109.

MESCİD-i İBRÂHİM

(مسجد إبراهيم)

Filistin'in Halil şehrinde bulunan, içinde Hz. İbrâhim ve İshak ile hanımlarının kabirlerinin yer aldığı mağara etrafında zamanla şekillenen ziyaret ve ibadet yeri (bk. HALİL).

MESCİD-i KIBLETEYN

(مسجد قبلتين)

Kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye çevrilmesi sırasında Hz. Peygamber'in içinde namaz kıldırma olduğu cami.

Medine'nin kuzeybatısındaki Vebere harresinde ve Mescid-i Nebevî'nin 5 km. uzağındadır. İlk adı, içinde bulunduğu kabile bölgesinden dolayı Benî Selime Mescidi iken Resûl-i Ekrem'in burada öğle veya ikinci namazını kıldığı sırada nâzil olan Bakara sûresinin 144. âyeti uyarınca kiblesini Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye çevirmesi üzerine (bk. KIBLE) "iki kibleli mescid" anlamına gelen bugünkü adını almış, o tarihten sonra Hz. Peygamber'in unvanları arasına da "imâmü'l-kibleteyn" eklenmiştir.

Ömer b. Abdülazîz, Medine valiliği sırasında Mescid-i Kibleteyn de dahil olmak üzere Resûlullah'ın namaz kıldığı bütün mescidleri yenilemiştir (İbn Şebbe, I, 74). Memlûk Sultanı Kayıtbay zamanında Medine bina emini olan Şâhin el-Cemâlî 893 (1488) yılında Mescid-i Kibleteyn'in tavanını yeniletirken avlusunu da bir duvarla çevirtmiştir (Semhûdî, III, 842). Ömer b. Abdülazîz'den sonraki ilk ciddi imar Kanûnî Sultan Süleyman devrinde 950'de (1543-44) gerçekleşmiştir. Bu dönemde cami iki kiblesinde de yer alanı revaklarla birlikte 425 m²'lik bir alan kaplıyordu ve üzeri yine ahşap bir çatıyla örtülmüştü. 1073'te (1662) Medine'yi ziyaret eden Faslı âlim ve seyyah Ayyâşî'nin Mescid-i Kibleteyn'in, etrafında yapı bulunmayan, bağ ve bahçeler içerisinde mâmur bir cami olduğunu söylemesi (*er-Rihletü'l-Ayyâşiyye*, I, 252) Kanûnî devrinde (1520-1566) yapılan yenilemenin henüz korunduğunu göstermektedir. İbrâhim Rifat Paşa, 1901 yılındaki Hicaz seyahati sırasında caminin harap vaziyette olduğunu bildirir (*Mir'âtü'l-Haremeyn*, I, 413). En son 1987'de Suûdî hükümeti tarafından genişletti-

Mescid-i Kibleteyn

lerek tamir ettirilen Mescid-i Kibleteyn 3920 m²'lik alana sahip büyük bir camidir (Ahmed b. Yâsîn el-Hıyârî, s. 287). Bu yenileme sırasında Kâbe kiblesine mihrap, Kudüs tarafına ise Bakara süresinin 144. âyetiyle Türkçe, Farsça, Urduca, İngilizce ve Fransızca meâlinin yazıldığı bir pano konulmuştur (pano daha sonra kaldırılmıştır). Tuğla kullanılarak yapılan bina tamamen granit kaplamadır ve kible yönündeki iki köşesinde birer minare bulunmaktadır. Üzeri 8,7 m. çapında ve 8,18 m. yüksekliğinde iki kubbe ile örtülü olan harimin içi modern tarzda süsleme motifleriyle ve Türk hattatlarından Hasan Çelebi'nin yazdığı celif sülüs ve küfî hatlarla bezenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, I, 74, 77-78; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), I, 503, 571; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-laîfe fî târîhi'l-Medîneti's-şerîfe*, Medine 1979, I, 38, 41, 439; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ' bi-ahbâri dâri'l-Muştafâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1404/1984, III, 840-842; Ayyâşî, *er-Rihletü'l-'Ayyâşiyey*, Rabat 1397/1977, I, 252; R. F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to al-Madinah and Meccah*, London 1855, II, 44-45; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, 944-946; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire, ts., I, 413-416; Sâlih Lem'î Mustafa, *el-Medînetü'l-münevvere*, Beyrut 1981, s. 199-202; Abdülkuddûs el-Ensârî, *Âşârü'l-Medîneti'l-münevvere*, Medine 1985, s. 127-129; Abdülbâsî Bedr, *et-Târîhu's-şâmil li'l-Medîneti'l-münevvere*, Medine 1993, I, 290; III, 290-292; Yûsuf Ragdâ el-Âmiîfî, *Me'âlimü Mekke ve'l-Medîne beyne'l-mâzî ve'l-hâzîr*, Beyrut 1418/1997, s. 362-363; M. Mâcid Abbas Hulûsî, *İmâretü'l-mesâcid*, [baskı yeri yok] 1998, s. 312-314; Ahmed b. Yâsîn el-Hıyârî, *Târîhu me'âlimi'l-Medîneti'l-münevvere kadîmen ve hadîşen*, Riyad 1419/1999, s. 138-141, 287-289; M. İlyas Abdülganî, *el-Mesâcidü'l-eşeriyey fi'l-Medîneti'n-nebeviyye*, Medine 1424/2003, s. 184-197.

H. AHMET SEZİKLİ

MESCİD-i KUBÂ

(مسجد قباء)

Hz. Peygamber'in hicreti sırasında Medine'den önce son durağı olan Kubâ'da yapılan mescid.

İlk muhacirler, Resûl-i Ekrem daha Medine'ye gelmeden Kubâ'da Amr b. Avf oğullarına ait bir hurma kurutma yerini mescid haline getirmişlerdi. Ebû Huzeyfe'nin âzatlısı Sâlim burada bir grup muhacire Kudüs'e yönelerek namaz kıldırıyordu. Resûlullah Kubâ'ya ulaşınca burayı genişleterek Kubâ Mescidi'ni bina etti (İbn Sa'd, III, 87; IV, 311). Sâlim'in imamlık yaptığı kişiler arasında Hz. Ebû Bekir, Ömer, Ebû Seleme el-Mahzûmî, Zeyd ve Âmir b. Rebîa'nın da sayılması (Buhârî, "Ahkâm", 25), Hz. Peygamber ve Ebû Bekir'in burada kaldığı süre içinde veya bir süre daha onun bu göreve devam etmiş olduğunu göstermektedir. Mescid-i Benî Amr b. Avf olarak da anılan (*Müsned*, II, 10; İbn Şebbe, I, 41) Mescid-i Kubâ'nın arsasının kabilenin ileri gelenlerinden Külsûm b. Hidm'e ait olduğu ve Külsûm'un arsayı mescid yapılması için bağışladığı rivayet edilir. Diğer bir rivayete göre ise mescidin arsası Leyya adında bir kadına ait harman yeri idi. Resûl-i Ekrem'i arsaya kible yönünde bitişik evinde misafir eden kabilenin ileri gelenlerinden Sa'd b. Hayseme burada mescid yapılmasına öncülük etmiş olmalıdır. Çünkü rivayette mescid ona izâfe edilmektedir. Öte yandan münafıklar, "Leyya'nın merkebinin bağladığı yerde mi secde edeceğiz?" diyerek bunu Dirâr Mescidi'ni yapmak için bahane saydılar (İbn Şebbe, I, 54-55). Taberânî'nin bir rivayetine göre Kubâlılar, Resûlullah'tan bir mescid yapmasını talep edince Hz. Peygamber orada bulunan sahâbeden birinin devesine binmesini istemiş, önce Hz. Ebû Bekir binmiş, deve kalkmamış, ardından Hz. Ömer binince deve yine kalkmamış, bu sırada Kubâ'ya ulaşmış olan Hz. Ali binince deve kalkıp yürümüş, Resûl-i Ekrem, Hz. Ali'ye devenin yularını serbest bırakmasını söylemiş ve mescidin onun etrafında dolaştığı arsaya yapılmasını istemiştir (*el-Mu'cemü'l-kebir*, II, 246). Mescidin ortalarına isabet eden bir mekân daha sonraları "mebrekû'n-nâka" (devenin çöktüğü yer) olarak anılmıştır (Semhûdî, II, 23). Buhârî'nin ("Menâkıbü'l-enşâr", 45) bir rivayetine göre Hz. Peygamber Kubâ'da on gecedan fazla kalmış ve Mescid-i Kubâ bu sırada yapılmıştır. Bu rivayet, İbn Sa'd'ın Resûlullah'ın Kubâ'da on dört

gece kaldığına dair rivayetine (*et-Taba-kât*, I, 235) uygundur. Resûl-i Ekrem'in burada dört gün gibi çok kısa bir süre kaldığına dair rivayetler de vardır.

Mescidin ilk hali kare şeklinde bir düzlüğü çevreleyen dört duvardan ibaretti. Arsa hazırlandıktan sonra temele ilk taşı bizzat Hz. Peygamber koymuş, ardından sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve diğerlerinin taşlarını koymalarını istemiştir (Taberânî, II, 339). Bu uygulama devlet başkanlarının ilmî, dinî ve millî nitelikli yapıların temelini ilk harcı koyma geleneğinin başlangıcı olarak görülmektedir (Abdülhay el-Kettânî, II, 301). Mescid-i Kubâ yapılırken Resûl-i Ekrem'in bir işçi gibi çalıştığı, taşıdığı ağır taşları ellerinden alıp yardımcı olmak isteyenlere bir başkasına yardım etmelerini söylediği (Taberânî, XXIV, 317-318), Abdullah b. Revâha'nın, "Mescidin inşasına katılanlar, ayakta olsun oturarak olsun Kur'an okuyanlar, geceleri uykuya geçirmeyenler kurtuluşa erdiler" diye şiirler okuduğu, her beytin son kelimesinin Resûlullah tarafından tekrarlandığı rivayet edilmektedir (İbn Şebbe, I, 52).

Hz. Peygamber, muhtemelen kiblenin Kâbe'ye çevrilmesinden (623) sonra Kubâ Mescidi'ni yeniden inşa etmiştir (Semhûdî, II, 16). Bu sırada ön duvar ve ona paralel dizilen yedi sütun üstüne bir tavan yapılmıştır. Mescidin güneyinde Külsûm b. Hidm ile Sa'd b. Hayseme'nin evleri bulunmakta ve Sa'd'ın evinden mescide bir kapı açılmaktaydı. Müslümanlar Resûl-i Ekrem'in misafir kaldığı bu evleri ziyaret eder, ardından Sa'd'ın evinin tarafında bulunan kapıdan mescide geçip "el-üstüvânetü'l-muhalleka" denilen üçüncü sütunun doğu yanında onun namaz kıldığı yerde namaz kılarlardı. Daha sonra bu kapı kapatılıp mescidin batı duvarında bir kapı açılmıştır. Mescidin Ammâr b. Yâsir tarafından tamamlandığı ve bu sebeple onun İslâm'da ilk mescidi bina eden kişi olarak anıldığı söylenir (Nüred-din el-Halebî, II, 236).

Mescid-i Kubâ, müslümanların hür ve güvenli bir ortamda yaptıkları umuma açık ilk mescid olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Kur'an'da sözü edilen, "ilk günden takvâ üzerine kurulan mescidin" (et-Tevbe 9/108) Kubâ Mescidi olduğu kabul edilir. Ancak bu mescidin Mescid-i Nebevî olduğu da rivayet edilmektedir. Mescidde, "üssise âyeti" diye adlandırılan âyetin (et-Tevbe 9/108) nâzil olduğu mekân olarak kabul edilen yere sonradan bir mihrap yapılmıştır.